

Психологічна безпека особистості: міжнар. колектив. монографія / Університет Григорія Сковороди в Переяславі ; Брест. держ. ун-т ім. О. С. Пушкіна ; за заг. ред. І. В. Волженцевої. Переяслав (Київська обл.) : Домбровська Я. М. ; Брест : БрДУ, 2021. 890 с. С.53-67

Бондарчук Олена Іванівна
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології управління,
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»,
Київ, Україна
e-mail: bei.07@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЦИФРОВОГО ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ COVID-19

Анотація. У статті подано результати теоретичного аналізу проблем забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища у складних умовах сьогодення, зумовлених COVID-19. Наведено результати емпіричного дослідження рівнів психологічної безпеки цифрового освітнього середовища (на прикладі закладів вищої освіти України). Висвітлено особливості та умови забезпечення психологічної безпеки цифрового освітнього середовища.

Ключові слова: психологічна безпека, освітнє середовище, цифрове освітнє середовище, COVID-19

Bondarchuk Olena Ivanivna. PSYCHOLOGICAL SAFETY OF THE DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT AND FEATURES OF ITS ENSURING IN THE CONDITIONS OF COVID-19

Abstract. The article presents the results of a theoretical analysis of the problems of ensuring the psychological safety of the educational environment in today's difficult conditions caused by COVID-19. The results of an empirical study of the levels of psychological security of the digital educational environment (on the example of higher education institutions of Ukraine) are presented. Features and conditions of psychological security of digital educational environment are covered.

Key words: psychological safety, educational environment, digital educational environment, COVID-19

Постановка проблеми. Забезпечення психологічної безпеки всіх учасників освітнього процесу в складних умовах сьогодення набуває особливої гостроти. Адже переживання психологічної безпеки і, відповідно, благополуччя є однією з провідних умов становлення, повноцінного функціонування й розвитку особистості в суспільстві, умовою і наслідком як самоактуалізації, так і адаптації до довкілля.

Безпека розглядається в якості ключової психологічної характеристики освітнього середовища (Баєва, Слободчиков, 2018 та ін.), а психологічно безпечне освітнє середовище – як умова особистісного зростання суб'єктів освітнього процесу через їх взаємодію, вільну від проявів психологічного насилля; референтну значущість і причетність кожного суб'єкта до конструювання й підтримки психологічної комфортності освітнього середовища; людиноцентризм, гуманістичну спрямованість тощо.

Водночас, освітня практика свідчить про суттєві проблеми у контексті створення психологічно безпечного освітнього середовища. Так, зокрема, за результатами дослідження Центру практичної психології Кременчуцького науково-методичного центру, лише кожен третій учень почуває себе у школі затишно і комфортно, майже третина опитаних школярів (30,8%) на уроках часто переживають розчарування, серед причин якого учні називають такі: часте приниження з боку вчителя, упереджене ставлення педагога до дітей, небажання вчителя зрозуміти школяра, допомогти йому, байдужість педагогів до внутрішнього світу учнів, їх проблем тощо. У той же час результати проведеного працівниками Центру опитування учителів засвідчили, що основна проблема, на думку вчителів, полягає в тому, що діти не хочуть вчитися, є недисциплінованими, не поважають учителя, інколи й знущаються. З ними важко справитися, тому й «допомагає» суворий, інколи і жорсткий тон спілкування, поводження. Труднощі у багатьох учителів виникають і при взаємодії з батьками, які вбачають у діяльності школи, вчителя, класного керівника причину всіх негараздів у навчальних досягненнях учня, рівні його вихованості та його особистих проблемах. Деякі з батьків негативно ставляться до школи, до її цінностей. Усе відзначене вище має відношення до поняття «психологічне насилля в школі», що є антиподом психологічної безпеки (Зюман, 2012: 4–5). Гострота проблеми забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища значно посилилася в останній час у зв'язку з переходом на дистанційне навчання в умовах пандемії COVID-19 через специфічні особливості цифрового освітнього середовища, що, з одного боку, забезпечує можливість кожному здобувачеві освіти мати доступ до навчання у будь-який час та будувати індивідуальну траєкторію навчання, а з іншого – складає сприятливе підґрунтя для проявів психологічного насилля, кібербулінгу, кібермобінгу, масових маніпулятивних впливів тощо.

Це актуалізує дослідження проблеми психологічна безпека цифрового освітнього середовища загалом та особливостей її забезпечення в умовах COVID-19 зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що окремі аспекти психологічної безпеки освітнього середовища вже були предметом уваги дослідників (Баєва, Якіманська, 2013; Бондарчук, 2017;

2021, Єлісеєва, 2011, Панченко, 2014, Щербакова, 2014 та ін.). Визначено концептуальні положення щодо змісту психологічної безпеки окремих людей, команд та організацій (Edmondson, Lei, 2014; Edmondson, 2019 та ін.), здійснено мета-аналіз великого обсягу досліджень ролі й особливостей психологічної безпеки на робочому місці на особистісному та груповому рівнях у складних умовах сьогодення (Fraizer, Fainshmidt, Klinger, Pezeshkan, Vracheva, 2017). Проаналізовано специфіку психологічної безпеки як одного з найбільш важливих чинників роботи у віртуальному середовищі загалом (Breuer, Hüffmeier, Hertel, 2016; Goller & Laufer, 2018; Smith, Tan, 2018 та ін.) і освітньому зокрема (Баєва, Лактионова, Гаязова, Кондакова, 2019 та ін.). Досліджено взаємозв'язок психологічної безпеки освітнього середовища і суб'єктивного благополуччя учасників освітнього процесу, а також їх організаційної поведінки (Heinitz, Lorenz, Schulze, Schorlemmer, 2018 та ін.).

З іншого боку проаналізовано потенційний вплив COVID-19 на функціонування закладів освіти, академічні досягнення та психологічне здоров'я студентів (Kuhfeld, Soland, Tarasawa, Johnson¹, Ruzek, Liu, 2020, Lisher, Safi, Dickson, 2021 та ін.), а також психолого-педагогічні засоби протидії пандемії COVID-19 (Кремень, Рибалка та ін., 2020, Oliveira; Andrade; Souza; Micheli; Fonseca; Andrade; Silva; Santos, 2021).

Крім того, проаналізовано цифрові освітні ресурси, які широко застосовуються в практиці сучасної зарубіжної освіти, їх орієнтація на принципи відкритої освіти і потреби створення гнучкого персонального освітнього середовищем (Воронова, 2019). І в Україні, як свідчать аналітичні матеріали результатів онлайн-опитування вчителів щодо їхніх потреб у підвищенні фахового рівня з питань використання цифрових засобів, в умовах карантину через COVID-19 педагоги почали широко використовувати різноманітні цифрові засоби: Viber – 88,2%; сайт закладу освіти – 62,7%; Google Classroom – 45,5%; Skype – 37,7%; Zoom – 28,5%; Telegram – 20,9% та ін. (Іванюк, Овчарук, 2020).

При цьому дослідники виявляють занепокоєння загрозою деперсоналізації навчання, і, як наслідок, зниження психологічної безпеки особистості в умовах цифрового освітнього середовища. Підставами для цього є, по-перше, певна обмеженість моделей цифрового освітнього середовища, які пропонують уже готові, визначені програмою траєкторії, системи знань, цифрових інструментів, по-друге, відсутністю «живого» людського спілкування, заміною людини її цифровими двійниками, віртуальним образом, і, відповідно, не повною присутністю в комунікації (Андрюхіна, 2020).

Водночас проблема забезпечення психологічної безпеки цифрового освітнього середовища в умовах COVID-19 попри всю її актуальність вивчена недостатньо.

Саме тому **мета даної роботи** полягала в з'ясуванні особливостей психологічної безпеки цифрового освітнього середовища в цілому та в умовах COVID-19 зокрема.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Процес цифровізації освітнього середовища в умовах пандемії став викликом для системи освіти України. Пандемія вплинула на звичні режими життя учнів / студентів, їх родин, викладачів, посилила економічні труднощі для їх батьків, які не змогли працювати та/або втратили роботу / бізнес, загострила низку соціально-економічних питань, серед яких: рівність доступу до навчання через різний рівень забезпеченості родин засобами цифрових технологій та неоднаковий доступ до якісного Інтернету; додаткові потреби домашнього догляду за дітьми та ін.

Про це, зокрема, свідчать результати опитування батьків «Навчання дітей під час карантину» Службою освітнього омбудсмена ще *на початку карантину* у квітні 2020 р., за якими 85,1% дітей продовжили навчання рід час карантину, проте карантин та вимушене застосування дистанційного навчання загострили ряд проблем:

- *технічні проблеми:* відсутність чи застарілість комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення, при цьому у третини сімей респондентів (32,5%) виявлено часткову або повну відсутність технічного обладнання для дистанційної взаємодії, показник значно зростає у сільській місцевості, часто низька якість Інтернету та мобільного підключення;

- *організаційно-навчальні проблеми:* незбалансований обсяг завдань і онлайн уроків, неузгодженість розкладу, застарілі підручники, неадаптовані під онлайн навчання, відсутність контролю за виконанням завдань, не завжди якісна організація дистанційного навчання без комунікації з учителем, коли завдання надсилаються чи розміщуються на сайті, використання нестандартизованого, неуніфікованого освітнього контенту ускладнює доступ до інформації та сприйняття навчального матеріалу;

- *психологічні:* відсутність у дітей достатньої мотивації, здатності вчитися самостійно, нестача спілкування з учителями та однолітками, зростання рівня агресії та нетерпимості в суспільстві. [Результати опитування батьків “Навчання дітей під час карантину” | Освітній омбудсмен України \(eo.gov.ua\)](#)

Для подолання зазначених проблем Уряд України і, зокрема, МОН України вжили ряд заходів. Так, МОН України врахувало фактор відсутності домашніх комп'ютерів із доступом до мережі Інтернет у частини учнів, особливо в малозабезпечених родинах та сільській місцевості. Було прийнято рішення про запровадження трансляції уроків для всіх класів з використанням можливостей телебачення. Зокрема, низка телеканалів забезпечила трансляцію уроків із дисциплін, з яких учні мали складати ЗНО: українська мова та література, біологія, математика, історія. Унаслідок перемовин МОН України з керівництвом

провідних освітніх онлайн-платформ, забезпечено доступність освітнього контенту для широкого освітянського загалу та школярів. Серед сайтів-партнерів, які надали відеоконтент для трансляцій, платформа BeSmart (<https://besmart.study>); студія онлайн-освіти EdEra (<https://www.ed-era.com>); платформа масових відкритих онлайн-курсів Prometheus (<https://prometheus.org.ua>); платформа безкоштовних вебінарів з підготовки до ЗНО iLearn (<https://ilearn.org.ua>) тощо.

Починаючи з 11.12.2020 р. Міністерством освіти і науки спільно з Українським інститутом розвитку освіти та Міністерством цифрової трансформації України запущено платформу для дистанційного та змішаного навчання «Всеукраїнська школа онлайн» E-SCHOOL.net.ua <https://lms.e-school.net.ua/> Головною перевагою платформи є уроки з 18 основних предметів для 5-11 класів. Увесь контент пройшов експертизу, відповідає державним стандартам та календарному плану. Навчатися можна безкоштовно, потрібний лише доступ до мережі Інтернет, що знов ставить дітей, які не є його постійними користувачами, в ситуацію недоступності до даного виду послуг.

Щодо методичного забезпечення дистанційного навчання в умовах пандемії – членами робочої групи МОН України за участю Науково-методичної підкомісії «Дистанційне навчання» сектора вищої освіти Науково-методичної ради МОН України восени 2020 р. розроблені Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/rekomendacij-shodo-vprovadzhennya-zmishanogo-navchannya-u-zakladah-fahovoyi-peredvishoyi-ta-vishoyi-osviti>, в яких в умовах карантинних обмежень кількості аудиторних занять через карантин ставиться завдання дотримання таких вимог до вищої освіти, як:

- доступність та інклюзивність;
- гнучкість для окремих категорій здобувачів, які працюють, мають дітей тощо;
- індивідуальна траєкторія навчання здобувача;
- впровадження дуальної освіти.

Подібні рекомендації за сприяння фонду «Відродження» та МОН України розроблено й для закладів загальної середньої освіти https://rada.info/upload/users_files/41919831/4c6d4edbb7e057a3ecea236cc72d989d.pdf

Слід зазначити, що загалом державними органами приділяється значна увага інформуванню учасників освітнього процесу – педагогічних працівників і батьків – стосовно актуальних питань організації безпечного освітнього процесу в умовах пандемії.

Так, на офіційному інформаційному порталі КМУ <https://covid19.com.ua/> розміщено інформацію щодо особливостей функціонування різних сферах суспільного життя в умовах пандемії і,

зокрема, інститутів освіти та сім'ї: «Освіта і батьківство»
<https://covid19.gov.ua/osvita-ta-batkivstvo>

Поради батькам стосуються створення для родини комфортного простору в умовах самоізоляції через введення спеціальних правил спілкування, висвітлюються питання безпеки та загрози Інтернет-середовища для дітей, які посилюються в умовах дистанційного навчання. Щодо останнього – на сайті Міністерства освіти і науки можна знайти розділ «БЕЗПЕКА ДІТЕЙ В ІНТЕРНЕТІ» <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robotata-zahist-prav-ditini/bezpeka-ditej-v-interneti> для підвищення рівня обізнаності батьків і вчителів.

Чат-бот «КІБЕРПЕС» у Telegram <https://gmail.us17.list-manage.com/track/click?u=cf7161388322f86bb23e61838&id=c9e0d458fe&e=36e974f3d9> і Viber допоможе дізнатися про те, як діяти дітям, батькам і вчителям у разі кібербулінгу та анонімно отримати допомогу.

Національна дитяча гаряча лінія: 0-800-500-225 (безкоштовно зі стаціонарних) 116111 (безкоштовно з мобільних) онлайн-консультація для підлітків у Teenergizer <https://gmail.us17.list-manage.com/track/click?u=cf7161388322f86bb23e61838&id=da6640f863&e=36e974f3d9>

На платформі цифрової освіти ДІЯ також можна знайти освітній серіал для батьків «Безпека дітей в інтернеті» <https://osvita.diia.gov.ua/courses/serial-dlya-batkiv-onlayn-bezpeka-ditey> про те, як уберегти дітей онлайн від шкідливих матеріалів, кібербулінгу, суїцидальних інтернет-спілок, сексуального насильства.

На сайті Міністерства цифрової трансформації оприлюднено онлайн-посібник «COVID-19. Поради з безпеки онлайн для батьків та опікунів». <https://thedigital.gov.ua/news/zakhist-ditey-onlayn-pidchas-karantinu-mintsifra-prezentovala-instruktsiyu-z-poradami-dlya-batkiv>

У ньому розміщена інформація про найбільш актуальні проблеми віртуального життя дітей, способи розв'язання проблем та захист дітей онлайн під час карантину.

Рекомендації МОН «Щодо необхідності проведення додаткових профілактичних заходів у середовищі дітей та підвищення обізнаності батьків <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-neobhidnosti-provedennya-dodatkovih-profilaktichnih-zahodiv-v-seredovishi-ditej-ta-pidvishennya-obiznanosti-batkiv>

Як наслідок, результати повторного анонімного онлайн опитування 273 564 учасників освітнього процесу (із них близько 68 тис. учнів 9–11-х класів, 158 тис. батьків, 43 тис. учителів та 4,5 тис. керівників закладів освіти) щодо динаміки якості освіти під час дистанційного навчання протягом карантину, проведеного Державною службою якості освіти України з 2 по 9 лютого 2021 р. свідчать, що в порівнянні з минулим

роком ситуація щодо використання та розміщення навчальних матеріалів покращилася <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/37776.pdf>.

Так, минулого року лише 8,9% директорів зазначали про ефективне використання сайтів закладів освіти для комунікація з батьками. Більшість керівників шкіл (69%) для цього використовували соціальні мережі та групові чати (17%), а 4% зазначали, що спілкування з батьками відбувається через класних керівників, у тому числі шляхом надсилання батькам електронних листів із розкладом уроків (1,42%). 52% опитаних вчителів вказували, що спілкуються з батьками персонально. 63,5% вчителів міських ЗЗСО регулярно оприлюднювали на власних блогах повідомлення та новини. Цього року керівники закладів освіти засвідчили, що більшість шкіл (53%) регулярно публікують на вебсайтах матеріали та завдання для дистанційного навчання, педагоги проводять індивідуальні консультації з учнями (90%) та батьками (72%), надають учням матеріали для самостійного опрацювання та здійснюють перевірку засвоєного матеріалу (76%); 81% учителів проводять онлайн-уроки з використанням відео- або аудіо- засобів, 62% – створюють власні електронні освітні ресурси та презентаційні матеріали для уроків. Навчальні матеріали (у тому числі відео-, аудіоматеріали, презентації) та завдання були постійно доступні для опрацювання (69% учнів, 68,5% батьків, 55% педагогів та 52 % керівників). Також здобувачі освіти мають можливість, у разі потреби, повторно їх переглядати (77% учнів) <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2020/metod-zbirka-osvita-ta-covid-2020.pd>

Водночас, більшість проблем ще не вирішені остаточно. За результатами опитування, проведеного цього року, 34 % вчителів зазначили, що у них недостатньо досвіду щодо використання спеціальних навчальних програм, електронних платформ; 16 % скаржаться на брак досвіду щодо ефективного використання комп'ютерної техніки. На недостатню цифрову інфраструктуру в закладі освіти поскаржились 42% керівників і вчителів повідомили про ненадійне/повільне підключення до мережі Інтернет у школі, 35% вказали, що в закладах обмежена/відсутня технічна підтримка організації дистанційного навчання. Значна частина керівників (40%) і вчителів (44%) серед факторів, що впливають на недостатню якість дистанційного навчання називають низьку мотивацію учнів. 12% керівників убачають труднощі в організації дистанційного навчання через низьку цифрову компетентність учителів <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/37776.pdf>

Відповідно ДСЯО України надано рекомендації щодо організації освітнього процесу (єдина Інтернет-платформа, що забезпечує доступність доступу, можливість ідентифікації учасників, зворотного зв'язку, наявність онлайн-журналу), так і змістових аспектів педагогам (адаптувати навчальні ресурси відповідно до особливостей класу,

можливостей учнів, запис і збереження онлайн-уроків, урізноманітнення форм роботи – групова робота, проєктна діяльність та ін., орієнтуватися на результат, оприлюднювати критерії оцінювання до кожного завдання, давати зворотний зв'язок, не обмежувати в часі та ін.) і директорам (продемонструвати підтримку роботи педагогів в умовах дистанційного навчання, сприяти безпеці освітнього середовища).

Також оприлюднені результати п'яти моніторингових досліджень, якими Державна служба якості освіти охопила понад пів мільйона респондентів у сфері вищої освіти, про які повідомив О. Якименко, перший заступник голови Державної служби якості освіти України, під час відкриття 15 червня 2021 р. круглого столу на тему «Трансформація освітніх підходів у закладах вищої освіти в умовах пандемії COVID-19» <http://www.sqe.gov.ua/index.php/uk-ua/> Відповідно до них дві третини респондентів (понад 70% опитаних) вважають рівень організації освітнього процесу у 2021 році значно кращим від рівня, який було забезпечено у 2020 році. Водночас ДСЯО України задля підвищення якості освітніх послуг з використанням цифрових технологій запропоновано:

- формувати інформаційно-цифрові компетентності у студентів педагогічних спеціальностей та вдосконалювати їх серед науково-педагогічних працівників;

- підтримувати на державному рівні розроблення і впровадження електронних засобів навчання;

- розширювати використання цифрових технологій під час занять;

- включати до цільових показників ефективності керівників закладів вищої освіти індикатори з питань розвитку ІТ-інфраструктури та впровадження електронних засобів навчання

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2020/metod-zbirka-osvita-ta-covid-2020.pdf>

У цілому слід констатувати, що за час пандемії коронавірусу цифрові технології дистанційного та змішаного навчання стали звичними для закладів освіти різного рівня. Водночас осмислення та аналіз викликів, які постали перед Україною та системою її освіти в умовах пандемії сприяв виокремленню актуальних напрямів цифровізації освіти (*Освіта в Україні: виклики та перспективи: інформаційно-аналітичний збірник. МОН України, Інститут освітньої аналітики України. К., 2020 с. 249* <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2020/metod-zbirka-osvita-ta-covid-2020.pdf>):

подолання нерівності доступу закладів освіти, педагогів, здобувачів освіти до цифрових технологій, необхідність створення єдиної інформаційної платформи передусім для повної загальної середньої освіти, а також інших сегментів освіти, забезпечення безпечної та швидкої взаємодії багатьох освітніх баз даних освіти, створення на національному рівні баз

індивідуальних деперсоналізованих даних про здобувачів освіти та педагогічних працівників, відповідних державних освітніх реєстрів тощо.

Попри таку позитивну динаміку цифровізації освіти питання психологічної безпеки цифрового освітнього середовища не втрачає своєї актуальності.

Наразі відомо декілька підходів до визначення сутності освітнього середовища, узагальнення яких дозволяє трактувати його як підсистему соціокультурного середовища, що визначається сукупністю факторів, обставин, ситуацій, які склались історично як цілісність спеціально організованих умов розвитку особистості суб'єктів освітнього процесу (Панов, Патраков, 2020, Роджерс, Фрейберг, 2002, Слободчиков, 1997, Ясвін, 2001 та ін.)

Серед складових освітнього середовища, за Є. Клімовим, можна відзначити: 1) соціально-контактну (особливості внутрішньої та зовнішньої взаємодії, структура колективів (наявність угруповань, зірок, ізольованих та ін.), рівень захищеності від різного роду домагань); 2) інформаційну (прийняті норми й правила взаємодії учасників освітнього процесу, традиції, засоби наочного подання інформації); 3) предметну (матеріальні та гігієнічні умови); 4) соматичну (здоров'я, самопочуття) тощо (Клімов, 2000).

Виходячи з підходу І. Баєвої та І. Якиманської, аналіз психологічної безпеки освітнього середовища варто здійснювати за такими векторами:

- свобода – залежність (чий інтереси є пріоритетними в даному освітньому середовищі – особистості чи групи; яка форма виховання переважає в даному середовищі – індивідуальна чи групова та ін.);

- активність – пасивність (чи стимулюються й заохочуються прояви ініціативи учасників освітнього процесу; чи знаходять вони позитивний відгук в освітньому середовищі ті чи інші їх творчі прояви та ін.) (Баєва, Якиманская, 2013).

Відповідно до основних ознак психологічно безпечного освітнього середовища слід віднести:

- людиноцентризм, гуманістичну спрямованість;
- взаємодію, вільну від проявів психологічного насилля;
- референтну значущість і причетність кожного до конструювання й підтримки психологічної комфортності освітнього середовища тощо.

Саме в такому середовищі і можливе особистісне зростання кожного суб'єкта освітнього процесу в повному обсязі.

Цифрове освітнє середовище є фактично складовою освітнього середовища як такого, в якому освітні завдання вирішуються за допомогою різноманітних інструментів цифрових технологій. Фактично йдеться про сучасне освітнє середовище, яке набуває специфічних ознак в умовах цифровізації суспільства (Махотин, 2020, Сорокова, 2020).

До переваг цифрового освітнього середовища, як відомо, відносять можливість індивідуалізації навчання у зручній для здобувача освіти спосіб і час, широкий доступ великої кількості осіб незалежно від місця їх перебування та ін.

Водночас, йдеться й про проблеми цифрового освітнього середовища, серед яких, як уже зазначалося вище, можна виокремити знеособлення процесу комунікації, а ті можливості, що надає Інтернет («лайки», «перепости» та ін.), аж ніяк не дублюють усе багатство живого людського спілкування. Це дає підстави для припущення про те, що такий «безособистісний» простір освітніх онлайн курсів може призвести до зниження мотивації учіння і, відповідно, до неможливості тривалого перебування й активної діяльності в такий цифровому середовищі (Андрухина, 2020).

Саме тому на часі змішане навчання, в якому цифрові технології та засоби навчання поєднуються з «живими» формами спілкування і спільною участю учасників освітнього процесу в реальній освітній практиці. Саме така форма навчання, на думку дослідників (С. Семеріков та ін., 2020), може стати провідною у майбутньому для більшості закладів вищої освіти.

Такі висновки підтверджують результати емпіричного дослідження особливостей психологічної безпеки освітнього середовища в умовах вимушеного дистанційного навчання через пандемію.

У дослідженні використано опитувальник «Особливості психологічної безпеки освітнього середовища для учасників освітнього процесу в дистанційному режимі» (О. Бондарчук, В. Балахтар, О. Горова, М. Москальов, Н. Пінчук, 2021). Дослідження було реалізовано в режимі онлайн за допомогою інструмента Google Form. У ньому взяли участь 174 особи – студенти (75,9%) і викладачі (24,1%) ДЗВО «Університет менеджменту освіти» та Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, представники соціономічних професій, які навчалися онлайн в умовах карантину через пандемію. Статистичне опрацювання даних і графічна презентація результатів здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 23.0).

Результати емпіричного дослідження дозволили констатувати недостатній рівень психологічної безпеки для третини досліджуваних учасників освітнього процесу загалом і в умовах дистанційного навчання зокрема. Щодо останнього зазначимо, що дуже високий рівень психологічної безпеки виявлено лише у 10,1% досліджуваних учасників освітнього процесу, високий – у 36,0%, середній – у 44,6,8% , низький – у 9,3% респондентів.

При цьому за результатами дисперсійного аналізу особливостей психологічної безпеки освітнього середовища учасників освітнього процесу залежно від їхньої статі й професійного статусу встановлено, що викладачі оцінюють психологічну безпеку освітнього середовища нижче

порівняно із студентами, особливо жінки ($p < 0,01$). Опосередковано цей факт може свідчити на користь підтвердження реалізації студентоцентрованого підходу у закладах вищої освіти України і, водночас, про доцільність актуалізації людиноцентристського підходу для всіх учасників освітнього процесу.

Привертає увагу й той факт, що викладачі визначають більше аспектів психологічної безпеки освітнього середовища як незадовільні порівняно зі студентами. Так, якщо студенти указують на свою незахищеність від публічного приниження іншими студентами (31,0%), викладачами (28,5%), адміністрацією (29,7%) або ж на негативний настрій у роботі, якою вони займаються (29,7%), то викладачі відзначають свою психологічну незахищеність від: публічного приниження боку колег (32,5%), адміністрації (24,2%); від погроз з боку студентів (31,5%), колег (40,3%), адміністрації (25,0%); вони переймаються через неможливість проявити ініціативу, активність (30,6%), висловити власну точку зору (23,4%), обмежене врахування їхніх проблем, труднощів у професійній діяльності (23,4%) тощо.

Інтерес являють також відповіді респондентів стосовно сприяння закладу освіти їхній психологічній безпеці в умовах COVID-19. Так, 25,8% досліджуваних стверджують, що, навпаки, в умовах пандемії постійне нагадування про її наслідки зумовлює додаткове навантаження й стрес, 45,2% респондентів зазначають, що таке сприяння є частковим, а 29,0% – повним.

До того ж лише близько половини (50,8% досліджуваних) учасників освітнього процесу визнали переважне перебування у цифровому просторі через пандемію COVID-19 комфортним для себе. Інші респонденти вказували на те, що їм не вистачає живого спілкування (F2F), а оптимальною вважали переважно змішану, очно-дистанційну форму навчання. При цьому учасники освітнього процесу, які орієнтовані на очно-дистанційну форму навчання, вище оцінюють психологічну безпеку освітнього середовища ніж ті, хто орієнтований на суто дистанційне навчання ($p < 0,01$).

Такі результати свідчать про доцільність створення спеціальних умов у контексті забезпечення психологічно безпечного освітнього середовища загалом і цифрового освітнього середовища зокрема. Йдеться про:

- моніторинг психологічної безпеки освітнього середовища та учасників освітнього процесу;
- психолого-управлінське консультування керівників закладів освіти щодо управління освітнім середовищем у контексті психологічної безпеки;
- організацію спеціального соціально-психологічного навчання учасників освітнього процесу, спрямованого на розвиток недискримінаційних цінностей, комунікативну компетентність та ін.;

- підготовку практичних психологів системи освіти до психологічного супроводу взаємодії суб'єктів освітнього процесу та створення ними безпечного освітнього середовища.

Висновки. Попри позитивну динаміку технологічного аспекту становлення цифрового освітнього середовища, використання цифрових технологій дистанційного та змішаного навчання протягом пандемії для закладів освіти України різного рівня, проблема психологічної безпеки учасників освітнього процесу в умовах цифровізації освіти набуває особливої гостроти. Це підтверджують, зокрема, результати емпіричного дослідження, за якими виявлено недостатній рівень психологічної безпеки цифрового освітнього середовища для значної кількості учасників освітнього процесу, а також особливості психологічної безпеки залежно від: 1) статі (жінки меш захищені ніж чоловіки) і 2) статусу респондентів (викладачі почуваються менш психологічно захищеними ніж студенти).

Констатоване доволі негативне ставлення близько половини учасників освітнього процесу до вимушеного дистанційного навчання в умовах пандемії, насамперед, через відсутність безпосереднього, «живого» спілкування. Оптимальним, психологічно безпечним для них є змішане, очно-дистанційне навчання.

Перспективи подальшого дослідження. У цьому контексті актуалізується проблема розробки та апробації програми психологічного супроводу учасників освітнього процесу у цифровому освітньому середовищі.

Список використаної літератури

Андрюхина Л.М. Цифровая образовательная среда: персонализация или деперсонализация обучения? // Инновации в профессиональном и профессионально-педагогическом образовании. Материалы 25-й Международной научно-практической конференции. Екатеринбург, 2020. С. 193-198.

Баева И. А., Лактионова Е. Б., Гаязова Л. А., Кондакова И. В. Модель психологической безопасности подростка в образовательной среде. Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2019. №194. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/model-psihiologicheskoy-bezopasnosti-podrostka-v-obrazovatelnoy-srede>

Баева, И. А., Якиманская, И. С. Мониторинг психологической безопасности образовательной среды и качества образования в условиях модернизации. *Психолого-педагогические исследования*. 2013. № 1. ISSN-online: 2587-6139. Disponibil: http://psyjournals.ru/psyedu_ru/2013/n1/59067.shtml

Бондарчук О. І. Психологічна безпека освітнього середовища закладів загальної середньої освіти та її вплив на мотивацію інноваційної діяльності вчителів / О. І. Бондарчук // Вісник післядипломної

освіти : зб. наук. пр. / НАПН України, Ун-т менедж. освіти ; голов. ред. В. В. Олійник ; редкол. : О. Л. Ануфрієва [та ін.] К. : АТОПОЛ ГРУП, 2017. Вип. 4/5(33/34). 132 с. С. 17–28. (Серія «Соціальні та поведінкові науки»).

Воронова, Н. (2019). Цифрові освітні ресурси в теорії і практиці сучасної зарубіжної освіти. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*, (9), 37–47. <https://doi.org/10.31865/2414-9292.9.2019.174534>

Елисеєва О. А. Субъективное благополучие подростков и психологическая безопасность образовательной среды. *Электронный журнал «Психологическая наука и образование»* 2011. № 3. [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.psyedu.ru

Іванюк, І.В., & Овчарук, О.В. (2020). Результати онлайн опитування «Потреби учителів у підвищенні фахового рівня з питань використання цифрових засобів та ІКТ в умовах карантину». *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2(1). <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-7-1>

Климов Е. А. Психология: воспитание, обучение: учеб. пособие для вузов. М. : Юнити - ДАНА, 2000. 367 с.

Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19: Інтернет-посібник / за наук. ред. В.Г. Кременя ; [координатор інтернет-посібника В.В. Рибалка ; колектив авторів]. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 243 с.

Лотоцька А., Пасічник О.. Організація дистанційного навчання в школі. Методичні рекомендації. К., 2020. 71 с. URL: https://rada.info/upload/users_files/41919831/4c6d4edbb7e057a3ecea236cc72d989d.pdf

Махотин Д. А. Цифровая среда и образовательная среда: взаимосвязь понятий. что важнее для педагогической науки? *Интерактивное образование*. 25.07.2020 URL: <https://interactiv.su/2020/07/25/цифровая-среда-и-образовательная-сре />

Освіта в Україні: виклики та перспективи: інформаційно-аналітичний збірник. МОН України, Інститут освітньої аналітики України. К., 2020 с. 249 URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2020/metod-zbirka-osvita-ta-covid-2020.pdf>

Панов В.И., Патраков Э.В. Цифровизация информационной среды: риски, представления, взаимодействия: монография/ Панов В.И., Патраков Э.В. – М.: ФГБНУ «Психологический институт РАО»; Курск: «Университетская книга», 2020. – 199 с ISBN: 978-5-907356-49-8

Панченко Т. Л. Психологічна безпека інклюзивного освітнього

середовища. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. Вип. 28. С. 327–332.

Психологічні аспекти створення безпечного освітнього середовища: матеріали семінару практичних психологів ЗНЗ / Упор.: Л. В. Зюман. Кременчук, 2012. 64 с

Результати опитування батьків “Навчання дітей під час карантину”. Освітній омбудсмен України (eo.gov.ua)

Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти. МОН України, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/rekomendacij-shodo-vprovadzheniya-zmishanogo-navchannya-u-zakladah-fahovoyi-peredvishoyi-ta-vishoyi-osviti>,

Роджерс К., Фрейберг Д. Свобода учиться. М. : Смысл, 2002. – 527 с.

Слободчиков В. И. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры. Новые ценности образования: культурные модели школ. 1997. №7. С. 177–184.

Сорокова М.Г. Цифровая образовательная среда университета: кому более комфортно в ней учиться? // Психологическая наука и образование. 2020. Том 25. № 2. С. 44–58. doi:10.17759/pse.2020250204

Щербакова Т. Н. К вопросу о структуре образовательной среды учебных учреждений. Молодой ученый. 2012. №5. С. 545–548.

Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. М. : Смысл, 2001. 365 с.

Edmondson A. C. *The Fearless Organization: Creating Psychological Safety in the Workplace for Learning, Innovation, and Growth* (Wiley, 2019).

Edmondson, A.C. and Lei, Z. (2014) Psychological Safety: The History, Renaissance, and Future of an Inter-Personal Construct. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1, 23-43. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-031413-091305>

Olena Bondarchuk, Valentyna Balakhtar, Olena Gorova, Maksym Moskalov, Nataliia Pinchuk. Peculiarities of psychological safety of the educational environment of higher education institutions for students studying online in a pandemic. Професійний розвиток фахівців в умовах цифровізації суспільства: сучасні тренди : наук.-практ. конф. з міжнар. участю : Матеріали конф. / наук. ред. О. М. Спірін, О. А. Остряньська. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2021. С. 154-160.

Breuer, C., Hüffmeier, J., & Hertel, G. (2016). Does trust matter more in virtual teams? A meta-analysis of trust and team effectiveness considering virtuality and documentation as moderators. *Journal of Applied Psychology*, 101(8), 1151–1177. <https://doi.org/10.1037/apl0000113>

International Handbook of Research on Environmental Education / Eds. :

- Robert B. Stevenson, Michael Brody, Justin Dillon, Arjen E. J. Wals. London - New York : Routledge, 2014. 592 p.
- Frazier, M. L., Fainshmidt, S., Klinger, R. L., Pezeshkan, A., & Vracheva, V. (2017). Psychological safety: A meta-analytic review and extension. *Personnel Psychology*, 70(1), 113-165. doi:<http://dx.doi.org/10.1111/peps.12183>
- Heinitz K, Lorenz T, Schulze D, Schorlemmer J (2018) Positive organizational behavior: Longitudinal effects on subjective well-being. *PLoS ONE* 13(6): e0198588. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0198588>
- Hopkins D. School Improvement for Real London - New York : Routledge, 2003. 256 p.
- Goller, I. & Laufer, T. Psychological security in companies: How high-performance teams really work, Wiesbaden: Springer. 2018.
- Lischer, S., Safi, N. & Dickson, C. Remote learning and students' mental health during the Covid-19 pandemic: A mixed-method enquiry. *Prospects* (2021). <https://doi.org/10.1007/s11125-020-09530-w>
- M. Kuhfeld, J. Soland, B. Tarasawa, A. Johnson¹, E. Ruzek, J. Liu Projecting the Potential Impact of COVID-19 School Closures on Academic Achievement Educational Researcher Volume: 49 issue: 8, page(s): 549-565.
- Serhiy Semerikov, Serhii Chukharev, Serhiy Sakhno, Andrii Striuk, Viacheslav Osadchyi, Victoria Solovieva, Tetiana Vakaliuk, Pavlo Nechypurenko, Olga Bondarenko, Hanna Danylchuk, S. Semerikov, S. Chukharev, S. Sakhno, A. Striuk, V. Osadchyi, V. Solovieva, T. Vakaliuk, P. Nechypurenko, O. Bondarenko and H. Danylchuk E3S Web of Conferences 166 00001 (2020) DOI: 10.1051/e3sconf/202016600001
- Smith, R, Tan, V. The making of successful teams: A study on psychological safety and great workplaces in Asia Pacific: 2018 Asia insights. (2018). 1-20. Research Collection Lee Kong Chian School Of Business. URL: https://ink.library.smu.edu.sg/lkcsb_research/5931
- Wanderlei A. de Oliveira; André Luiz M. Andrade; Vera Lucia T. de Souza; Denise De Micheli; Luciana Mara M. Fonseca; Luciane S. de Andrade; Marta Angélica I. Silva; Manoel Antônio dos Santos Covid-19 pandemic implications for education and reflections for school psychology. *Psicologia: teoria e prática versão impressa* ISSN 1516-3687 *Psicol. teor. prat.* vol.23 no.1 São Paulo jan./abr. 2021 <http://dx.doi.org/10.5935/1980-6906/ePTPC1913554>.